

УДК 378.14:101

DOI: 10.30840/2413-7065.2(75).2020.206816

ВПЛИВ Г. СКОВОРОДИ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОРДОЦЕНТРИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Леонід ЧУПРІЙ*orcid.org/0000-0002-4965-2750*

доктор політичних наук, кандидат філософських наук, професор НАУ

Анотація. В статті висвітлюються головні філософські ідеї Г. Сковороди, серед яких однією з ключових є кордоцентризм. Вказується, що на творчість Г. Сковороди активно вплинули як ідеї німецької містичної традиції, так і античні традиції, зокрема ідеї пантеїзму та неоплатонізму, які ми можемо зустріти і в попередній українській філософській думці. Зазначається, що Г. Сковорода, продовжуючи кордоцентричну традицію, вважав, що тільки через серце, через віру людина може осягнути свою божественну сутність. Але він не протиставляє віру і розум. Розум має прагнути відшукати істину, яка не дана людині готовою. Підкреслюється, що розумові як джерелу пізнання філософ надавав першорядну вагу в пізнанні всіх трьох світів – великого, або космосу, малого, або людини, символічного, або Біблії; в цій останній розум мав знайти глибоке духовне розуміння. Але без віри розум не може піднятися на височинь духовності.

Вказується, що ідеї Сковороди близькі до ідей Паскаля. Як і Паскаль, Г. Сковорода надає серцю раціональної форми, прирівнюючи іноді думку до серця. Для Паскаля серце справді є джерелом пізнання такою ж мірою, як і когнітивна думка. І Паскаль, і Сковорода вважали, що серце пізнає насамперед через любов. Підкреслюється, що серце більше за будь-яку іншу частину людського тіла спроможне прокласти шлях до сприйняття повноти людської особистості (*Homo totus*).

Акцентується увага на тому, що розум і віра у Г. Сковороди – це два аспекти людського духу, які нерозривно пов'язані між собою, пізнаючи як зовнішнє буття, так і внутрішній світ людини. Але глибинне осягнення своєї божественної сутності можливе лише через віру, осередком якої є серце.

Ключові слова: Г. Сковорода; українська філософія; кордоцентризм; Д. Чижевський; Паскаль.

INFLUENCE OF H. SKOVORODA ON THE FORMATION OF THE UKRAINIAN CORDOCENTRIC TRADITION

Leonid CHUPRII*Doctor of Political Sciences, Candidate of Philosophical Sciences,
professor of National Aviation University*

Annotation. The article highlights key philosophical ideas of H. Skovoroda, among which “cordocentrism” plays the main part. The research points out that the philosopher’s work was greatly influenced by both the ideas of the German mysticism and ancient traditions, in particular those of pantheism and Neoplatonism, which can be traced in the preceding Ukrainian philosophical thought. It is noted that continuing the cordocentric tradition, H. Skovoroda believed in the ability of a person to comprehend their divine essence only through their heart and faith. However, the philosopher does not oppose faith to reason. In his opinion, the mind must seek for the truth, which a man does not possess

© Чупрій Л.

as a given. It is emphasized that Skovoroda saw it as a primary tool for cognition of all three worlds – the greater, or the cosmos; the smaller, or a human; the symbolic, or the Bible. The latter is meant for the mind to find a deep spiritual understanding; however, without faith it cannot reach the heights of spirituality.

The article indicates the similarity of H. Skovoroda's and Pascal's ideas. Like Pascal, Skovoroda gives the heart a rational form, sometimes equating the idea to the heart. For Pascal, the heart is indeed a source of knowledge to the same extent as the cognition. Both Pascal and Skovoroda believed that the heart learns primarily through love. It is emphasized that the heart is able to pave the way to the perception of the individual fullness more than any other part of the human body (Homo totus).

The article points out that according to H. Skovoroda, the mind and the faith are two aspects of the human spirit, which are inextricably linked, learning both the outer existence and the inner world of a man. However, deep comprehension of the divine essence is possible only through faith, focused in the heart.

Key words: H. Skovoroda; Ukrainian philosophy; cordocentrism, D. Chyzhevskyi; Pascal.

Кордоцентризм – явище досить унікальне в історії світової культури, яке найбільш повно проявилось тільки в філософсько-релігійній думці українського народу. Це пов'язано безпосередньо з особливостями нашого національного характеру, його основоположними рисами. Д. Чижевський виділяє такі основні риси психічного укладу українця, як емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм. Найяскравіше ці риси проявляються в естетиці українського народного життя і обрядовості. Наші далекі предки сприймали навколишній світ через органи чуття, але ці сприймання характеризувались глибиною і повнотою проникнення в природний світ. Тому основним органом душевного чуття для них було серце, яке і стало головною сполучною ланкою між ними і довкіллям, проявом вищої сутності людини, осереддя духовного. Саме з тих часів у свідомості нашого народу почали закладатись основи «філософії серця», які потім відобразились у творчості багатьох представників нашої культури. Цю ідею ми можемо зустріти вже у мислителів Київської Русі (Митрополит Іларіон, Данило Заточник та ін.), що потім

продовжується іншими діячами нашого народу і найбільш яскраво і повно розкривається у творчості видатних українських філософів – Г. Сковороди і П. Юркевича.

Слід зазначити, що на творчість Г. Сковороди активно вплинули як ідеї німецької містичної традиції, так і античні традиції, зокрема ідеї пантеїзму та неоплатонізму, які ми можемо зустріти і в попередній українській філософській думці.

Пантеїзм – це вчення, яке вважає, що Бог як всемогутня сила, що стоїть над світом, природою і людиною, не існує. Бог – всюдисущий, невидимий безкінечний. Він ототожнюється з природою. Бог є в усьому і все виходить з нього, у Бозі усе і усе з нього. При цьому Бог як світ, складаючись із протилежностей, не залишається без руху, не стоїть статично в протилежностях і суперечностях. Навпаки, він перебуває у постійному невпинному русі, що є своєрідним рухом протилежностей, антитез.

Неоплатонічна проблематика – єдине – душа – Бог – проходить наскрізь українську філософію, починаючи від «Діоптри» (1612 р.) Віталія із Дубно і

закінчуючи творами Сковороди. Універсум тяжіє над людиною і проявляє себе в її двонатурності як скінченність (тілесність) і нескінченність (духовність). Свобода волі людини – це вираз її нескінченності. Прояв вічного, а отже, й свободи, виявляється як людська самодіяльність, як праця. Г. Сковорода поглиблює цю ідею до положення про «сродну», зріднену працю. У «Діоптрі» зріднення людини з універсумом відбувається через її прагнення пізнати саму себе, звертаючись до світу духу. Заглиблюючись у нього, людина поєднується з Богом.

У гуманістичній лінії української філософії універсум постає не як вічний розум, царство порядку (таким він мислиться просвітникам), а як початок і кінець усього, як безумовний нурт, аналогом якого є людська духовність, а в ній – сфера почуттів, оцінок і цінностей. Осереддям всього цього і є серце.

Г. Сковорода, продовжуючи цю традицію, вважав, що тільки через серце, через віру людина може досягнути свою божественну сутність. Але філософ не протиставляє віру і розум. Розум має прагнути відшукати істину, яка не дана людині готовою. Цей пошук і є вищою метою і вищою насолодою для кожної людини. Мислитель порівнював думку з птахом – істиною. Про нього він навіть склав байку. Цей птах постійно сидів біля нього і кожного разу немовби вже був у нього в руках, але потім знову зникав. «Не сумуй, друже мій, – сказав птах, – що не можеш мене піймати. Ти будеш увесь вік мене ловити, щоб ніколи не спіймати, а тільки розважитися» [1, с. 45].

Розумові як джерелу пізнання Г. Сковорода надавав першорядну вагу в пізнанні всіх трьох світів – великого, або

космосу, малого, або людини, символічного, або Біблії; в цій останній розум мав знайти глибоке духовне розуміння. Але без віри розум не може піднятися на височинь духовності. «Віра є око прозорливе, серце чисте, уста отверстая. Вона єдина бачить світло, що світить у стихійній пітьмі. Бачить, любить та віщує прихід його...» [1, с. 45]. Там, де закінчується розум, має починатися віра. Тільки через віру можна пізнати істину. Пізнати істину, за Г. Сковородою, – пізнати Бога в людині. «Один труд в обоих сих – познать себе и уразуметь Бога, познать и уразуметь точнаго человека... А ведь истинный человек и Бог есть тожде» [2, с. 47].

Найвищий розум, за Г. Сковородою, має невидима натура, або Бог, що охоплює і проблему начала універсуму, і проблему потаєних божественних смислів, що розкриваються через символіку біблійних книг, а також поряд із багатьма іншими, і проблему духовності людини. Підносячись щаблями духовності і віри над світом тілесних речей, людина єднається з Богом, отже, проблема Бога у нього є великою мірою і проблемою людини. Цікаво те, що, за Г. Сковородою, церква не відіграє жодної ролі у наближенні людини до Бога. Це єднання може відбутися лише як результат напруженої морально-духовної праці кожної людини.

Щодо самого Бога, до якого має стремління піднятися кожна людина, то філософ говорить, що «у християн знатнейшие ему имена следующие: дух, Господь, царь, отец, ум, истина. Последние два имена кажутся свойственные протчих, потому что ум вовсе есть не вещество, а истинна вечным своим пребыванием совсем противна

непостоянному веществу. Да и теперь и в некоторой земле называется Бог иштен. Что касается до видимой натуры, то ей также не одно имя, например: вещество, или матеріал, земля, плоть, тень и проч.» [2, с. 146].

І надалі, коли Сковорода торкається «промысла особенного для человека», він впритул підходить до тієї мудрості, яка «во всех наших всякого рода делах и речах душа, польза и краса, а без нея все мертво и гнусно. Родимся мы все без нея, однак для нея ... Она-то есть прекраснейшее лицо божіе, котрым он со временем, напечатуюсь на душе нашей, делает нас из диких и безобразных монстров, или уродов, человеками ... незлобивыми, воздержанными, великодушными и справедливыми» [2, с. 144].

Відштовхуючись від загальної характеристики божественної мудрості, філософ підводить читача до самої людини, її душі, що має вбирати максимально цю мудрість. Лише та душа, що увібрала цю мудрість або стоїть на шляху до неї, єдино може розкривати себе у сродній праці, відчуті необхідності своєї діяльності, тобто реалізувати своє людське єство повною мірою, без чого важко уявити собі подальше просування людської душі, людського серця до джерел морального існування. Без такого просування правдива мета духовного самовдосконалення у п'яті химерних явищ, символів безслідно губиться і спотворюється, оскільки «без нея все мертво и гнусно».

У питанні моральної поведінки людини Г. Сковорода обирає положення, що розміщені на ґрунті віри божественної, викладені ним у коментарях до Божих заповідей. До цього ж він закликає і читача або співрозмовника. Ось деякі з них: «Я глава твоего благополучия и

свет разума. Берегись, чтоб ты не основал житія твоего на иных советах, искусствах и вымыслах, хотя б они из ангельских умов родились. Положись на меня слепо. Если же, меня минув, заложиши век свой на иной премудрости, то она тебе будет и Богом, но не истинным, а по сему и щастіе твое подобно будет воровской монете. А как на подлых камнях, так еще больше не велю тебе строится на видимостях. Всяка видимость есть плоть, а всяка плоть есть песок, хотя б она в поднебесной родилась; все то идол, что видимое» [2, с. 150]. Чи не є ці слова застереженням від хибного шляху, відхиленням від істинного вчення, на якому і зупинив свій вибір філософ? Але, обираючи шлях, треба йти впевнено і спокійно, пам'ятаючи про труднощі-випробування на дорозі кожного, хто самовдосконалюється.

Користуючись благами божественного вдосконалення, не слід забувати і самого Бога, який дбає про кожну людину та підтримує її у скрутну хвилину. Цьому присвячений коментар до IV заповіді: «Сіе ты повсюду и внутри тебе кроющееся величество божіе с верою и страхом в день воскресный прославлять не забывай, а поклоняйся не пустыми только церемоніями, но самым делом, сердечно ему подражая. Его дело и вся забава в том, чтоб всеминутно промышлять о пользе всякой твари, и от тебя больше ничего не требует, кроме чистосердечного милосердія к ближним твоим» [2, с. 151].

Філософ-гуманіст був упевнений та глибоко переконаний, що «справжнє щастя людини полягає не в багатстві чи в тілесній насолоді, не в марній славі або честолюбстві, а в розумному задоволенні матеріальних потреб і духовних,

душевному спокої, корисній праці, гармонійному поєднанні того, що задовольняє внутрішні духовні вимоги людини, і того, що служить інтересам загалу» [3, с. 52].

Неодмінною умовою саморозкриття та реалізації вищих потенцій як особи, так і суспільства в цілому Г. Сковорода вважав свободу. Він багато уваги приділив обґрунтуванню думки, що «свобода – це вищий дар і благо людини, притаманні їй за самою природою речей, але через злу волю відняті в неї гнобителями... Свобода – головна мета, до якої повинні прагнути трудящі люди. Сам мислитель називав свободу «головною метою» у своєму житті» [3, с. 53].

Знаючи, що вона вільна, людина не може залишатися одна без надійного духовного притулку. Вона починає зважувати найрізноманітніші спокуси і постає перед чи не найважливішим аспектом у своєму житті – проблемою вибору, і цей вибір має керуватися серцем людини, яке і є осереддям віри. Все, що твориться навколо людини, сприймається її серцем. Саме серце є осереддям віри людини. Щось пройде без усяких перешкоджань, над чимось людське серце замислиться, зважуючи на доцільність прийняття цього «чогось», а щось відразу ж відкине як непотрібне і чуже своїй істоті. Що обиратиме людина, на що спиратиметься в цей момент? Відповідь, мабуть, залежатиме від того, наскільки ця конкретна людина та її серце близькі до Бога.

Кожна людина зобов'язана пізнати себе, тобто своє серце, щоб з тлінної тіни перетворитися на духовну субстанцію. Процес цього перетворення, яким би тривалим він не був, увінчується духовним переродженням: опанувавши

життя власного серця, людина не може вже жити інакше, ніж її серце, її людська сутність зливається з її духовною сутністю. При цьому старе серце, з яким людина йшла до духовного переродження, вже не може вмістити божественну істину, яка в результаті відкрилася, і тому людина стає володарем нового серця. «Ібо если не приближишься и не сопряжешься з тьм, кой есть твоей головою, то останешся мертвою тьню и трупом. Если есть тьло над телом, тогда есть и голова над головою, и вышше старого новое сердце» [2, с. 168]. Власне, весь процес пізнання, за Г. Сковородою, зводиться до надбання нового серця, бо переродження людини – це переродження серця. Нове серце – це те саме старе серце, яке відкрило свою таємну глибину людському спогляданню. Але тотожність ця суто умовна, бо нове серце дарується людині ціною знищення старого серця в результаті природного еволюціонування духовності індивіда. Це глибоке, нове, серце в істинній людині є центром Всесвіту, його видимої і невидимої частини, воно рухає світом і тільки в напрямі цього руху можливий прогрес.

Якісні характеристики глибокого серця та шляхи до його опанування – то зміст філософії Сковороди. Спробуємо з'ясувати семантику глибокого (нового) серця, його основні параметри. В ньому виявляється згорнутим весь світ, злиті воедино всі смисли і акценти духовного життя, як у міфічному яйці, за переконанням наших предків. Для того, щоб пронести цю ідею, мислитель використовує категорію зерна: «Всь внъшніи наши члены закрытое существо свое в сердць имъют, так как пшеничная солома содержится в своем зернъ» [2, с. 173],

«сердце есть зерном» [3, с. 20]. Розгортання всього прихованого змісту серця і є процес пізнання, який Сковорода мав за основний напрям діяльності людини.

Умовою для початку оновлення серця філософ ставить доторк духу Божого, від якого серце людське має прокинутися і прозріти: «И если подунул на твое сердце дух божий, тогда должен ты теперь усмотреть то, что от рождения не видал» [2, с. 175]. Цей новий зір спрямований у серце і здатен виявити його таємні глибини. Тільки-но людина навчається бачити світ по-новому, вона ступає на шлях самопізнання і духовного перетворення. Новий зір дає людині змогу піднятися з праху, в якому вона перебувала, і побачити світ самого Бога. Але тут, власне, треба застерегти: Сковорода услід за християнським віровченням вважав, що пройти до кінця дорогу самопізнання людина нездатна, і тільки Бог володарює її серцем без меж. У «Книзі Псалмів» читаємо: «Таж про те Бог довідається, бо він знає таємності серця». Але гностицизм філософа урівноважується суто життєвим трактуванням земної долі людини як відрізка на шляху пізнання Божої істини. Обмеженість земного перебування і не дає змоги кожному пройти шлях пізнання до кінця. Але множинність таких спроб гарантує перевагу духовності над безладдям. Утаємниченість власного серця є для людини поштовхом для нових і нових роздумів, неможливість же пізнати його до кінця робить пізнання безконечним, а рух божественних сутностей невичиним і вічним.

Куди ж спрямований цей рух? Яка його мета? І на це питання знаходимо відповідь у Сковороди: «Сердце,

парящее на пространство высоты небесных, любящее свѣтъ и вперяющее зѣницу очей во блеск полуденных лучей, в самое солнца солнушко оно: «В солнць положи селение свое» [2, с. 279]. Тож кінцевою метою сердечного руху є сонце, воно одне може стати його придулом, і тільки в ньому серце набуде спокою і тихої радості.

Солярний культ має багатовікову історію, відбився він і на християнстві, для якого сонце невіддільне від духовної чистоти, але для Сковороди сонце – не язичницький символ, не культовий напівбог, а релігійно-філософське втілення абсолютної сублімованої божественної сили, начала начал, в якому духовне набирає специфічної матеріальної сили і досягнення стану якої є взірцем для смертних.

Коли людина ступає на шлях релігійного самовдосконалення, вона має дотримуватися кількох сквородинівських заповідей: берегтися від усякої нещирості і спокуси, дослухатися до власного серця, реалізуватися у «сродній праці». Тільки в цьому разі вона може досягти «веселія сердечного», а з ним – Божого спасіння. Філософ говорить: «Веселіє сердечное есть чистый свѣтъ ведра» [2, с. 75]. Тобто воно є небесною світлістю і чистотою, поняттям «горнім», і його опанування пов'язане з обов'язковим відреченням від попереднього нищого існування та передбачає неабияку духовну працю над собою, безліч зусиль при правильному спрямуванні думок. Все, що сприяє досягненню «веселія сердечного», має стати об'єктом зосередження.

Мислитель визнавав існування двох сердець: «Аще бо два рода тварей и дѣл суть, тогда и два сердца. Аще же два

сердца, тогда и два духи – благий и злый, истинный и лестчий...» [4, с. 126]. Концепція двох полярних сердець – пустого і духовного – увінчує філософію Сковороди. Оскільки «бездна сердечная» є основою світу, вістря людини, то залежно від її спрямованості (на добро чи на зло) з'являється і відповідна будова світу, людина певного типу світобачення. Боротьба цих двох сердець і двох світів є основою духовних сутичок у світі, а не боротьба видимої й невидимої природи, антагонізм всередині якої просто неможливий, бо видиме й невидиме – то два плани одного об'єкта, явища тощо. Видиме, будучи тлінним прахом землі, лише частково й опосередковано відображаючи невидиме, не обов'язково є хибним. Його другорядність щодо невидимого не обов'язково є конфронтацією, адже воно може й не заважати розвитку невидимого. Справжні бої відбуваються між злом і добром на духовних полях людського серця. Воно єдине спроможне на такий двобій.

Серце – корінь і суть людини, центр життя людини. Воно заключає в собі вищу силу, яка виходить за межі душі і людського розуму. «Кожен є тим, чим є його серце. Основою всьому в людині є серце людини. Воно і є істинною людиною» [4, с. 238]. «Шлях істинної людини проходить через перетворення душі в розум і розуму в серце» [4, с. 205]. «Суть усіх наших членів у серці» [4, с. 94]. «Зовнішність людини є нічим іншим, як маскою, що прикриває кожен член, схований у серці, як у зародку» [4, с. 171]. Серце – основа людського існування. «О серце! Безодне більш широка, ніж усі океани й небеса! Яке ти глибоке! Ти обіймаєш і розумієш все, але ніщо не може тебе утримати» [4, с. 88].

Г. Сковорода порівнює серце з вітром: підіймаючись нечутно й тихо, він потім ламає дерева, руйнує будівлі, здіймає хвилі і жене кораблі, розносить і гасить вогонь. Те саме і з серцем: «Думки сердечні не видимі, як ніби їх немає, але від цієї іскри вся пожежа, заколот і розорення; від цього зерна цілком залежить дерево нашого життя» [4, с. 207]. І далі продовжує: «А що є серце, якщо не душа? Що є душа, якщо не бездонна безодня наших думок? Що є думка, якщо не корінь, сім'я і зерно всього нашого тіла, всієї нашої крові, всієї нашої зовнішності? Думка – це таємна пружина всієї нашої тілесної машини» [4, с. 248]. Філософ не вдовольняється лише розмовами про те, що серце залежить від глибинного шару, від глибинного розуміння людини, він уточнює свою думку. Серце – це божественна частина, Божа іскра в людині. Серце, як і Бог, не відділяється, воно не підвладне ніякому аналітичному розуму.

Серце – це точка, центр, середовище, орієнтир людської душі. Воно ніде в просторі не існує, але водночас воно є скрізь, в усій людській істоті. Тіло є реальним символом людського розуму, а в серці виявляється вся людина. Серце – поняття, що відображає всю повноту людини. Воно означає реальність, яка виникає ще до появи відмінності між тілом і душею. Серце – першородна єдність духу і матерії, але єдність, яка передує різниці між матерією і духом, між тілом і душею, сутністю й існуванням, дією і силою, індивідом і особою. Тіло, безперечно, виявляється через розум, а розумові потрібне тіло, щоб проявити конкретну дію, але цей прояв здійснюється в гармонії кордоцентричної єдності всієї людини. Людське тіло – це тілесність людського розуму.

Так, єдина людина проявляє свій розум через тіло і проявляє своє тіло через розум. Адже тіло – це продовження і доповнення розуму, і навпаки. Де є серце? Воно в усій людині. Серце – це загальне онтологічне буття людини. Іншими словами, «серце – це вся повнота людини і воно представляє собою всю людину, бо саме вигляду повноти і бракує емпіричній людині» [4, с. 38]. Ця істота, це серце не підлягають ні емпіричному, ні просторовому пізнанню, ні аналізу за допомогою поверхневого розуміння. Серце символізує всю діяльність, не роблячи різниці між тілом і душею, а також вогонь, іскру в людині. Для Сковороди досконала, повна людина – це вічна, єдина людина, людина серця, кордоцентрична людина. Серце є єдиною людиною. Істинна людина – це водночас людина серця, єдина, вічна, постійна людина. *Homo cordatus est homo totus* – кордоцентрична людина – це єдина людина. «З кордоцентричних глибин б'ють джерелом наші думки, приводячи в рух наше зовнішнє, тілесне, фізичне єство» [1, с. 111].

Kardia означає серце, центральний орган тіла людини. Греки вживають слово «серце» і для позначення джерела інтелектуального й духовного життя людини. Словом *kardia* позначали центр існування розуму, первісну і повну єдність внутрішнього життя.

Як і Паскаль, Сковорода надає серцю раціональної форми, прирівнюючи іноді думку до серця. Для Паскаля серце справді є джерелом пізнання такою ж мірою, як і когнітивна думка. «Ми пізнаємо істину не тільки завдяки розумові (міркуванням), а й завдяки серцю: саме з допомогою останнього ми пізнаємо перші моральні правила. Розум повинен спиратися на знання серця та інстинкту

і на них він повинен створювати основу для своїх міркувань» [2, с. 123].

І Паскаль, і Сковорода вважали, що серце пізнає насамперед через любов. «Як можна любити, не проникнувши? Як же можна проникнути, не люблячи? Що хто полюбив, у те він і перетворюється» [2, с. 28]. Серце більше за будь-яку іншу частину людського тіла спроможне прокласти шлях до сприйняття повноти людської особистості (*Homo totus*). Але трапляється, що серце діє задовго до пізнання. Адже серце примушує людину діяти і спонукає її до життєво необхідної і швидкої дії. У серця більш широке поле діяльності, ніж у розуму та інтелекту. Таким чином, переконання, а не пізнання спонукають до дії. Тільки Бог може пізнати глибоке серце. Кордоцентричне «Я» – це величина, яку не можна виміряти, тобто воно є таємницею в собі. Серце дає змогу нашому мисленню усвідомлювати єдність і зв'язок; серце – це щось таке, що передує пізнанню. Суб'єкт, який пізнає, не може бути пізнаним, інакше він був би об'єктом, пізнаним іншим суб'єктом. Саме в цьому розумінні серце є суб'єктом, який не можна виміряти і пізнати, бо воно є загадковим суб'єктом. Першим основним аргументом на користь такого підходу до людини за допомогою самопізнання і символіко-метафоричного тлумачення є відкриття внутрішнього світу людини, який Сковорода називає безоднею її серця. Це також відкриття серця людини, як його розуміє філософ відповідно до біблійної традиції. «Як учив нас пророк Єремія (а ми йому віримо), що істинною людиною в людині є глибоке серце, яке може бути пізнаним лише Богом і є нічим іншим, як безоднею наших думок» [4, с. 67]. Як би глибоко

людина не пізнала себе, вона не може пізнати всю глибину свого серця. Лише Бог спроможний повністю пізнати серце людини.

Таким чином, розум і віра у Г. Сковороди – це два аспекти людського духу, які нерозривно пов'язані між собою, пізнаючи як зовнішнє буття, так і внутрішній світ людини. Але глибинне осягнення своєї божественної сутності можливе лише через віру, осередням якої є серце.

Застосовуючи своєрідний символіко-філософський стиль мислення і вмістивши в серце «внутрішню» людину, Г. Сковорода започатковує розвиток національної символіко-антропоцентричної «філософії серця». Щоправда, ця думка має своїх противників. «Теза, що українська філософія «кордоцентрична», – пише Т. Закидальський, – не витримує критики: по-перше, тому, що тема серця обмежена лише до кількох мислителів; по-друге, тому, що навіть в тих кількох мислителів, віднайдених Чижевським, це не головна тема їхніх міркувань, і, нарешті, тому, що ці мислителі не складають філософської традиції: їхнє вчення про серце не пов'язані між собою, і кожний з них підходить до цієї теми з іншої перспективи і з іншою метою. Та й годі сподіватись, щоб якась одна тема, ідея чи течія представляла собою філософську творчість певної нації, навіть якщо ця ідея становила б оригінальний внесок у світову науку» [5, с. 95].

Так, кожний підходить по-своєму до теми серця. І бути по-іншому не може, оскільки серце, душевний світ, – завжди свій, самобутній, індивідуальний, особистісний, оригінальний і не може йти в руслі певної однозначності й однонамірності. Г. Сковорода і звертається до

«серця» як до єдиного джерела, яке може надихнути на дійсне пізнання і творчість. Перлини світової поезії і літератури стали свідченням злету людського духу саме тому, що звертались до глибини людської душі, до серця, за допомогою якого можна досягнути велич і безмежжя Всесвіту, перейти від «нікчемності» буття до усвідомлення своєї величі. Саме в цьому протистоянні державинського «Я раб, я цар, я черв, я Бог» і народжуються Сократи, ті величні постаті, які силою свого духу показують, що означає бути самим собою, тобто людиною. Вони не проповідують тезу «роби, як я», а є вогнем, сяйвом, дивом, яке змушує людину завжди ставити перед собою одвічне філософське питання: «Хто я? Навіщо в цьому світі?».

ЛІТЕРАТУРА

1. Чижевський Д. Філософія Григорія Сковороди. Прага, 1931. 256 с.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів в 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 1. 574 с.
3. Стогній І. П. Праця і мораль у спадщині Г. С. Сковороди та її зв'язок з попереднім розвитком української думки. *Григорій Сковорода. Дослідження*. Київ: Наукова думка, 1992. С. 52–68.
4. Сковорода Г. Повне зібрання творів в 2-х т. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 2. 571 с.
5. Закидальський Т. Досліди в діаспорі над історією української філософії. *Філософська і соціологічна думка*. 1993. № 4. С. 95–120.

REFERENCES

1. CHYZHEVSKYI, D. (1931). *Philosophy of Hryhorii Skovoroda*. Prague, 256 p. [in Ukr.]
2. SKOVORODA, H. (1973). *Complete Collection of Works in 2 Volumes*. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, 574 p. [in Ukr.]
3. STOHNI, I. (1992). Labor and Morality in the Legacy of H. Skovoroda and Its Connection with the Previous Development of Ukrainian Thought. In: *Hryhorii Skovoroda*.

A Study. Kyiv: Naukova dumka, pp. 52–68. [in Ukr.]

4. SKOVORODA, H. (1983). *Complete Collection of Works in 2 Volumes*. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, 571 p. [in Ukr.].

5. ZAKYDALSKYI, T. (1993). The Diaspora Experiments on the History of Ukrainian Philosophy. *Filosofska i sotsiolohichna dumka* (Philosophical and Sociological Thought), (4), pp. 95–120. [in Ukr.]

Кордоцентризм — явище досить унікальне в історії світової культури, яке найбільш повно проявилось тільки в філософсько-релігійній думці українського народу. Це пов'язано безпосередньо з особливостями нашого національного характеру, його основоположними рисами. Д. Чижевський виділяє такі основні риси психічного складу українця, як емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм. Найяскравіше ці риси проявляються в естетиці українського народного життя і обрядовості.